

821.163.41.08 Петровић Његош П. П
<https://doi.org/10.18485/sj.2022.27.1.3>

РАДМИЛО Н. МАРОЈЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15.12.2021.
Прихваћен: 25.01.2022.

РАДОСАВ БОШКОВИЋ КАО ЊЕГОШОЛОГ (Увод. Фрагменти 1–3)**

У овом раду разматрају се коментари стихова *Горског вијенца* „гроб се његов пропа на та’ свијет” [ГВ 2425] и „је ли ово причина управа” [ГВ 2294] и лексеме које је Вук Караџић могао преузети из *Горског вијенца*, последије дијалектолошке провере, у друго издање *Српског рјечника*.

Кључне ријечи: Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац*, Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*.

УВОД

0.1. Серија радова посвећених Михаилу Стевановићу (Маројевић 2002), Љубомиру Дурковићу-Јакшићу (Маројевић 2018), Павлу Поповићу (Маројевић 2019) и Лазу М. Костићу (Маројевић 2020) као његошолозима наставља се овим чланком анализом доприноса Радосава Бошковића изучавању и презентирању Његошевог пјесничког дјела. Прва два фрагмента су студије случаја (*Око два стиха из Горскога вијенца*), а трећи се тиче разматрања питања односа Његошевог пјесничког и Караџићевог лексикографског дјела (*Је ли Вук у Рјечник уносио речи из Горскога вијенца?*).

* radmilo@mail.ru

** Из пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци

0.2. Питање Бошковићевог доприноса лексикографији писца, као практичној филолошкој области, на први поглед лако је разграничити од доприноса његовог коаутора. У првом издању *Рјечника* (Стевановић, Бошковић 1954) и у допунском тиражу првог издања (Стевановић, Бошковић 1957), издању које је поново слагано, пише да су га саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић. У другом издању (Стевановић, Бошковић 1967), он је сада *Речник*, додаје се да су га они саставили „уз сарадњу Радована Лалића”. У трећем се издању (Стевановић, Бошковић 1974) прецизира да је Стевановић саставио одреднице „од А до О”, а Бошковић „од О до Ш”. С обзиром на то да је половина текста послјије слова О, могла би се ова двозначност разријешити исправком „од П до Ш” да та подјела није више административне природе. Састављачи су својим ученицима указивали да су читав текст заједнички радили, мада Никола Банашевић, у полемици с Михаилом Стевановићем, помиње онај дио *Речника* који је Стевановић обрађивао. Могло би се узимати да је Бошковићева интерпретација она која се у једнотомном рјечнику разликује од двотомног, али је проблем у томе што су сарадници Стевановићеви, да би убрзали рад на *Речнику Његошева језика*, укључивали у издање своју обраду и без консултације с уредником.

0.3. Најсложеније је расправити питање Бошковићевог доприноса приређивању издања Његошевих дјела. За *Лучу микроkozма* (Бошковић и др. 1953) могло би се сматрати да су Бошковићева текстолошка рјешења она која се разликују од корекција које је у посебном чланку образлагао његов суприређивач (Банашевић 1950), за *Горски вијенац* (Бошковић, Латковић 1952) – да су Бошковићева рјешења она која се разликују од претходних Латковићевих издања (Павићевић и др. 1947; Латковић 1948), а за *Огледало србско* (Бошковић, Латковић 1951) – да је Бошковићева интерпретација облика, израза и интерпункције која се подудара с оном у спјевовима, за коју би се претходно утврдило да су то рјешења која је спровео Радосав Бошковић.

ФРАГМЕНТ 1. ГРОБ СЕ ЊЕГОВ ПРОПА НА ТА’ СВИЈЕТ!

1.0. Стих 2425 *Горског вијенца*, којим се позабавио Радосав Бошковић у првом дијелу биљешке (руски: заметка ’краћи чланак’) *Око два стиха Горског вијенца*, навешћемо у ширем контексту, контексту реченице, према нашем основном издању Његошевих спјевава:

Ко издао, браћо, те јунаке
који почну на наше крвнике –
спопала га брука Бранковићћа,
часне poste за пса испостио,
гроб се његов пропа на та’ свијет!
[ГВ 2421–2425].

У наставку ћемо изложили најприје Бошковићево тумачење стиха [види т. 1.1], а затим објашњења његових претеча [види т. 1.2] и коментатора који су стих разматрали послјије Бошковића [види т. 1.3], да бисмо у закључку поновили текстолошку напомену из нашег критичког издања [види т. 1.4].

1.1. Радосав Бошковић најприје одбацује тумачење стиха „с општејезичкога гледишта”, по којем би у стиху био посвједочен „црногорски акузатив = локатив” и по којем би он значио „да му се гроб провали на ономе свету. А од таквога тумачења до бесмислице – није далеко: једно зато што гроб може бити само на *овоме свету* и друго стога што се он може, према томе, и провалити само на *овоме свету*”. И закључује: „Ово тумачење, дакле, отпада, бар по моме мишљењу”.

Затим образлаже интерпретацију „с покрајинскога гледишта”, по којој је у стиху посвједочен „прави акузатив – за меру” и по којој *тај свијет* значи „подземни свет”, те би Његошев стих значио: „да му се гроб провали неизмерно дубоко, чак до у подземни свет”; ово је тумачење, по Бошковићу, „сасвим вероватно; бар за мене” (Бошковић 1964б: 159; исто у: Бошковић 1978: 265; уп. Бошковић 2015 II: 33).

Бошковићево тумачење прихваћено је, у нешто измијењеној формулацији, у *Речнику Његошева језика* (Стевановић и др. 1983 II: 267) при семантизацији фразеологизма пропасти се на та свијет ’пропасти у провалију без дна, у подземни свет’.

1.2. За објашњења својих претходника Бошковић није знао (или их није сматрао образложеним тумачењима), и зато каже: 2425. стих, „колико ја знам, није досад коментарисан”. А коментарисан је, и „с општејезичкога гледишта”, двапут: „Провалио му се гроб на овом свету, тј. земља му кости изметала (избацивала)!” (Ковачевић 1940: 167); „Ne imao ni groba na ovome svijetu” (Барац 1947: 195), и „с покрајинскога гледишта”, опет двапут: „пропао у бездан, у пакао; под њим се земља провалила! Та свијет овде значи: онај свет, доњи” (Ђукић 1941: 173; исто и у: Ђукић 1944: 180); „од издајице не остао чак ни његов гроб, него и он нестао бестрага, пропао у земљу до ’на та свијет’, до у пакао. – По извесном народном схватању пакао се налази негде у дубинама земље. (Правилно тумачење овог стиха први је дао, по саопштењу др. Р. Бошковића, др. Д. Вушовић)” (Радовић 1947: 231–232). Вушовићево тумачење које Ђуза Радовоћ помиње очито је било усмено: у коментару *Горског вијенца* из заоставштине Данила Вушовића објашњавају се стихови 2424 и 2427 из заклетве сердара Вукоте, али не и стих 2425, који би се коментарисао између та два стиха (Вушовић 2004: 214).

1.3. Треба истаћи да ни Ковачевић ни Барац нису полазили од „бесмислице” (нека му се гроб провали ’на ономе свијету’); они су погрешно семантизовали израз *на тај свијет*, односно показну замјеницу у њему (нека му се гроб

провали 'на овоме свијету'). Од коментатора који су тумачили наведени стих послје Бошковићевог објашњења једино је Александар Младеновић одабрао тумачење које се, по Бошковићу, граничи са бесмислицом: „нека издајник нестане и у свом другом животу, загробном, на тај начин што ће пропасти, нестати његов гроб, његово станиште у другом свету (на том (оном) свету), и тиме ће, својим нестанком из свог другог живота, издајник коначно заувек престати да постоји” (Младеновић 1996: 242; исто у Младеновић 2005: 166). Коментатор је, између ова два издања, а и у коментару уз потоње издање, покушавао да оснажи своје тумачење цитатима из културне историје, али није успио да одбрани сам коментар. Историја питања о тумачењу анализiranог стиха изложена је у критичком издању *Горског вијенца* (Маројевић 2005: 639–643).

Послје Бошковићевог објашњења коментатори су, с изузетком Младеновића, стих тачно семантизовали. Спорно је било да ли Његошев израз *на та' свијет* значи: „до у пакао”, како су послје Т. Ђукића и Ђ. Радовића тумачили Банашевић (1973: 375) и Калезић (1994: коментар стиха 2425).

Данас се фразеологизам чува у облику клетве (*дабогда*) *му се гроб пропа(о)*. У Његошевом стиху је посвједочена шира верзија фразеологизма, која јасније представља употребу радног глаголског придјева (у функцији оптатива) *пропа(о) се* 'провалио се'. Према томе, фразеологизирана клетва значи: 'гроб му се провалио у онај (подземни) свијет'. У савременом језику (и по савременом схватању) израз *провалио се* (нечији) *гроб* заиста значи да су нечији земни остаци 'пропали, стропоштали се у земљу, више их у гробу нема', па и савремени израз *гроб му се пропа(о)* значи 'гроб му се провалио у земљу, упао у провалију'. Али израз у Његошевом спјеву има компоненту *на та(ј) свијет*, што значи да он ипак садржи траг вјеровања да се, уз божију помоћ, клетва може обистинити (збити), па да се кости издајникове провале на онај свијет, који се, по том вјеровању, налази под земљом. Зато се ми слажемо са Стевановићем (1976: 126; 1990: 192), да се из коментарâ изостави компонента „до у пакао” (стари Словени и нису знали за појам пакла – у свом вокабулару, по Трубачову, нису имали ријечи за пакао): „Ово тумачење стиха, дакако, налазимо и код коментатора, последњег досад, издања СКЗ, Н. Банашевића, с нарочитим истицањем да *на тај свијет*, поред оног што је Бошковић рекао, значи 'до у пакао', с чим се ми не бисмо сложили”. Али се не слажемо у потпуности с Томовићем (1986: 338): „Овиме се не мисли да душа умрлога дође у други, подземни свијет, пакао, него се више инсистира на физичком немиру костију у гробу, због лоших моралних особина које је умрли у животу показивао. Обичан народ није имао есхатолошки изграђену представу раја и пакла. Мислим да је смисао те клетве ближи народном натуралистичком схватању загробног живота”. То јест, не слажемо се да из коментарâ треба изоставити и компоненту „у онај (подземни) свијет”. Израз из Његошевог стиха можда не означава жељу да „душа умрлога дође у други, подземни свијет”, али он

свакако значи жељу да се (издајникове) кости провале ’у онај (подземни) свијет’. Другим ријечима, Бошковићево објашњење остаје, и у формулацији.

1.4. Од основног издања [види т. 1.0] наше критичко издање (Маројевић 2005: 191) разликује се утолико што се прозодијска реконструкција наводи у квадратној загради и што се анализирани стих снабдијева текстолошком напоменом:

2425 *mâj* – показна зам. са дијалекатским губљењем *j* [...]; фраз. ’нека му се кости провале, до у подземни свијет’ [...]; у сличном зн. су Вукове народне заклетве: **Тако ми се гроб не просјео као Арији безумноме!** (Караџић 1849: 304); **Тако се не пропао као Арија безумни!** У Црној гори (Караџић 1836: 311; Караџић 1849: 310)

За разлику од фразеологизама које је Вук преузео директно из *Горског вијенца* [види *Post scriptum*], Његошев спјев у наведеним заклетвама није могао послужити као извор – јер је ова друга заклетва, која има исти глагол *пропасти се* у својој структури, објављена већ у првом Вуковом издању *Пословица*.

ФРАГМЕНТ 2. ЈЕ ЛИ ОВО ПРИЧИНА УПРАВА?

2.0. У 2294. стиху *Горског вијенца*, којим се Радосав Бошковић бави у другом дијелу кратког чланка *Око два стиха Горскога вијенца* а који ћемо ми навести, према нашем основном издању, у ширем контексту завршетка „најтамније периоде” у спјеву:

време земно и судбина људска –
 два образа највише лудости,
 беспоретка – најдубља наука,
 сна људскога – ћеца, ђл’ очеви;
 је ли ово причинā управа
 којој тај’ну постић не можемо,
 је л’ њстина ē ђвѡ ѡвако
 ал нас очи сопствене варају?
 [ГВ 2290–2297]

налазимо „једну тамну реч” (Бошковић): *причина*. У зависности од граматичке и лексичко-семантичке интерпретације те ријечи тумачен је и стих и облик *управа* у њему.

Облик *причина* тумачен је на шест начина, а облик *управа* на четири, па смо тако добили девет тумачења синтагме *причина управа*, и сва су она подробно описана у монографији „Текстологија Горског вијенца” приложеној критичком издању *Горског вијенца* (Маројевић 2005: 588–602). У самом критичком издању (стр. 183) дали смо предност једном од тих девет начина, а

друго навели као алтернативно. Ограничићемо се овдје на минимални контекст од два стиха (који формирају једну, сложену реченицу):

је ли ово причина [причинā] управа
којој тајну [та̑ну] постић не можемо,
[ГВ 2294–2295],

с тим што сад друкчије интерпретирамо именицу у другом од ових стихова. Наводимо текстолошке напомене уз ова два стиха:

2294 *причинā* – прид. обл. у зн. 'која се причињава' (или ген. јд. *причина* им. *причин* у зн. 'привићење') [...]

2295 (управа) *којој* (та̑ну) – дат. јд., синтаксички арх. '(управа) чију (таину)' [...]; *постић* – семантички рус. (**постичь** 'схватити')

По нашем новом тумачењу, именицу **тајна** „Његош је преузео из руског с вокалском интерпретацијом графеме **й** [та̑ина] или [та̑на]" (Маројевић 2021б: 3).

2.1. Друго тумачење синтагме *причина управа* које смо у критичком издању *Горског вијенца* издвојили засновао је Лабуд Гојнић, а лингвистички га образложио Радосав Бошковић, у другом дијелу чланка *Око два стиха из Горског вијенца* (Бошковић 1964б: 159–161; рад је прештампан у: Бошковић 1978: 265–267 и Бошковић 2015 II: 33–35).

На почетку, и чланка и другог дијела чланка, Бошковић истиче да стих *Је ли ово причина управа* има неколика тумачења, али се осврће само на посљедња два, Латковићево [види т. 2.2] и Драгићевићево [види т. 2.4].

Прелазећи на своје тумачење, Бошковић најприје указује на своју прозодијску интерпретацију облика у првом издању *Цјелокупних дјела*: „Ја сам у Просветину издању Горскога вијенца (1952) реч *причина* акцентовао: као *причинā*. То сам учинио из два разлога: прво да покажем да је она у Његошеву стиху придев, а не именица, и друго да истакнем да је тај придев у њему – атрибут, а не именски део предиката" (стр. 160).

Бошковићева акцендуација појавила се само у основном тиражу првог издања *Цјелокупних дјела*, али са тзв. генитивним знаком умјесто знака за дужину: *Је ли ово причинā управа* (Бошковић, Латковић 1952: 110). У допунском тиражу првог издања, и у свим каснијим издањима, прозодијска интерпретација је изостала, што се може објашњавати непажњом коректора и уредника, али је ипак вјероватније да је то интервенција суприређивача Вида Латковића (јер је таква прозодија у супротности с Латковићевим коментаром у истом издању): *Је ли ово причина управа* (Бошковић, Латковић 1957: 110; Бошковић и др. 1967, 1974: 107).

У наставку чланка Бошковић даје свој коментар 2294. стиха: „Шта сам стих значи? У мојој интерпретацији он би значио: Је ли ово *управа* (= поредак) која се само (нама) причињава, привиђа (као таква, а можда није таква). На овај би се стих – мисаоно и апозитивно – надовезивали, као што је тачно Драгићевић запазио, стихови 2296–7: Је л’ истина е ово овако, / ал’ нас очи сопствене varaју?” (стр. 161).

Бошковић чланак завршава објашњењем придјевског облика *причинѝ*: „По моме мишљењу – то је наш придев *причинѝ*, *а̄*, *б̄*, и направљен је од именице *причина* (= привиђење)”, као *ѝстинѝ* од *истина*, *кѝленѝ* од *колѝно*, *грѝкланѝ* од *грѝклан*. Они су, наставља Бошковић, „због гласовних промена и основинског уједначавања”, „у току историјског развитка изгубили свој суфикс (*б̄*)н, и свели се, на тај начин, на данашње придеве – само с граматичким наставцима” (стр. 161).

Бошковићево објашњење прихватају ауторитативни његошолози и коментатори *Горског вијенца* – Банашевић (1973: 360–362) и Стевановић (1976: 119; 1990: 184).

2.2. Шесто тумачење синтагме *причина управа* које смо у критичком издању *Горског вијенца* издвојили заснива се на наводном придјевском значењу ’узрочни’ прве компоненте, а изнио га је Бошковићев суприређивач *Горског вијенца* Видо Латковић, док је Александар Младеновић покушао да га „прецизира” [види т. 2.5].

Стихове 2294–2295 Латковић овако објашњава: „У овој реченици подмет је *управа*, а прирок је *ли причина*; *причина* је овдје придјев, у женском роду, а не именица, и чини именски дио прирока. У старој Ц. Г. каже се: ’Он је *то* крив’ чешће него ’Он је *томе* крив’, отуда овдје *ово* умјесто *овоме*. Цијела реченица значи: да ли је овоме узрок *управа*, је ли ово проузроковала *управа* чију тајну не можемо схватити? / Двојако се може схватити на шта се ово питање односи, само на посљедњи примјер ’*лудијех премјенах*’ или на сва три” (Бошковић, Латковић 1952: 214).

За Латковића су, каже Радосав Бошковић, „језички узевши, у Његошеву стиху важне ове три ствари: а) да је у њему конструкција староцрногорска, б) да је у њему *причина* придев (русизам) и в) и да је тај придев у њему именски део предиката” (стр. 160). Без другог коментара!

А ипак Латковићево објашњење треба прокоментарисати јер је оно унутрашње противречно. 1^о Као придјев, облик *причина* никако не може „чинити именски дио прирока”, може бити само предикатски атрибут уз именицу *управа*, која би у том случају била именски дио предиката, осим ако коментатор не претпоставља да тај придјев и у српском може имати облик неодређеног вида, као што у руском жаргону има кратки облик, али у другом

значању: причинен (*чему*, к *чему*) 'крив (за *шта*), умијешан (у *шта*)' (уп. Ушаков 1939 III: стлб. 879). 2° Латковићево „лингвистичко” објашњење дошло је у колизију са значењем које он реконструираше: његова семантичка интерпретација потпуно се подудара са (другим по реду) Решетаревим тумачењем, и из истих разлога се мора одбацити [види т. 2.3]. Зато ми претпостављамо да је Латковића збунила Бошковићева прозодијска интерпретација у рукопису са којег је штампано прво издање (причина) [види т. 2.1], па ју је погрешно (и граматички и семантички) примјенио.

2.3. Треће тумачење синтагме *причина управа* које смо у критичком издању *Горског вијенца* издвојили бранио је, почев од свог другог издања, Милан Решетар. Он је стихове 2294–2295. овако прокоментарисао: „је ли овому (т. ј. судбини свијета и човјечанства) узроком тајна управа, коју не можемо докучити?” (цит. по: Решетар 1892: 122; уп.: Решетар 1940: 117]. Да би такво тумачење оправдао, морао је да претпостави да је у стиху 2294. „*ово* релативни акузатив, који некако стоји мјесто датива” (цит. по: Решетар 1892: 122; уп.: Решетар 1940: 117).

Решетарева претпоставка да облик *ово* може бити „релативни акузатив, који некако стоји мјесто датива” мора се у принципу одбацити. Умјесто датива у конструкцијама типа *Је ли овоме узрок...* може доћи само генитив *Је ли овога узрок...*: посесивно значење су имали генитив и датив, али не и акузатив.

2.4. Седмо тумачење синтагме *причина управа* које смо у критичком издању *Горског вијенца* издвојили филолошки је образложио Ристо Ј. Драгићевић. Пошто се осврнуо на Решетарево и Латковићево тумачење стихова 2294–2295, Драгићевић каже: „*Његош*, доиста, у својим дјелима често употребљава ријеч 'причина' у руском значењу, а такво му значење та ријеч обично има и у писмима, али када се зна да он неке ријечи употребљава и у руском и у српском значењу, онда је врло вјероватно да је могао и ријеч 'причина' употребити у значењу које она има у српскохрватском језику. У томе случају ова два стиха су врло разумљива и само треба мјесто ријечи 'управа' метнути – 'управо', што је врло лако могла бити штампарска грешка. Тако би било сасвим логично, да после набрајања привидно многобројних 'лудијех премјенах' (промјена) на нашој земљи постави питање: 'Је ли ово причина (привићење) управо / којој тајну постић не можемо?' Наредна два стиха (2296–2297) садрже то исто питање, само другим ријечима: 'Је л' истина е ово овако, / ал' нас очи сопствене варају?' Овоме у прилог иде и једна строфа из пјесме 'Задовољство', која овако почиње: 'Ови свијет ништа друго није / осим једно те привићеније...'" (Драгићевић 1959: XXVIII).

У објашњавању синтагме *причина управа* и Драгићевић је имао свог претходника, Бранислава Петронијевића, који додуше то тумачење није (филолошки и лингвистички) и образложио. У расправи *Филозофија у „Горском*

вијенцу”, која је прештампана из *Летописа Матице српске* (гдје је изашла под насловом *О филозофију у „Горском вијенцу”*), али са извјесним допунама и измјенама, Петронијевић каже да пјесник сумњу у егзистенцију свијета директније изражава у 2294–2295. стиху, „где се Његош пита, да ли овај наш свет није у ствари привид (причина управа), илузија, и то илузија за коју је немогуће знати откуда долази и како може да постоји” (Петронијевић 1908б: 33–34; Петронијевић 1920: 58; Петронијевић 1924: 52 (овог цитата нема у првој публикацији расправе, уп.: Петронијевић 1908а: 79–80)). Очигледно је да Петронијевић именици *причина приписује значење ’привид, илузија’, а значење ’у ствари’ – прилогу у облику *управо. Али то је све тек Драгићевић филолошки и образложио.

За Драгићевића су, каже Радосав Бошковић, „у Његошеву стиху важне ове две ствари: а) да је у њему *причина* српскохрватска реч, *именица*, која значи *привиђење*, и б) да је у њему *управа* штампарска грешка – уместо *управо*, коју је он тако и исправио у своме издању Горскога вијенца” (стр. 160).

2.5. Али има један куриозитет. Бошковићево тумачење (не позивајући се притом на њега) примиженио је Александар Младеновић у коментару стихова 2294–2295 у своме првом издању *Горског вијенца*: „је ли ово ред (поредак) који се причињава, привиђа да је овакав, чију тајну не можемо открити?” (Младеновић 1996: 236). И све би то било у реду да коментатор није еволуирао – унатраг.

У чланку *Прилози тумачењу неких стихова и места у „Горском вијенцу”* Младеновић је запазио противрјечност у Латковићевом коментару [види т. 2.2]: „тако се, с придевом, не тумачи поменуто значење”, па наставља: „Ово тумачење ми бисмо мало прецизирали”. И покушава да га „прецизира”: „Заменичким обликом *ово* у 2294. стиху упућује се на садржину претходних 12 стихова [...]. Реч *причина* 2294 овде долази у значењу које ова именица има у руском језику (*узрок, разлог* и сл.) а како је употребљава и Његош; именица *управа* овде има семантичку вредност *власт, извршина власт која чиме управља*, што је познато језику овога песника [...]. Извесну тешкоћу у разумевању речи [речј – Р. М.] *причина управа* може представљати појава двеју именица једне до друге [...]. А овој необичности је узрок сама организација десетерца, чему се Његош као песник редовно покорава” (Младеновић 1998: 113). Версолошким објашњењем Младеновић своје тумачење и завршава: „Речи *причина управа* са укупно 6 слогова успешно су ’покриле’ други део десетерца, али овде, очигледно, на рачун значења и разумљивости самога стиха у којем су оне употребљене. То значење је на овај начин прилично затамњено, што је и допринело да је оно досада и било предмет расправљања више аутора” (Младеновић 1998: 114).

Тако је Младеновић, пошавши од шестог, Латковићевог [види т. 2.2], дошао до трећег тумачења, које је, почев од свог другог издања, бранио Решетар [види т. 2.3]. Пошто не полази од Решетареве претпоставке да облик *ово* може бити „релативни акузатив, који некако стоји мјесто датива”, коментатор би морао знати да се силабичка структура стиха могла остварити употребом замјеничког посесивног датива: *Је ли овом причина (‘узрок’) управа, или посесивног генитива: *Је ли овог причина (‘узрок’) управа, или евентуално употребом именичког инструментала поређења: *Је ли ово причином (‘узроком’) управа. А у сва три случаја синтагма би имала шест слогова и успјешно би „покрила” други дио десетерца, и не на рачун значења и разумљивости самога стиха. Разматраном стиху аутор посвећује и посебан реферат *Један прилог значењу 2425. стиха у „Горском вијенцу”* (Младеновић 2002), али није дошао на скуп да га брани.

Све се завршило у посљедњем издању овог коментатора тиме што наводи најприје Латковићево, а на крају Бошковићево тумачење, а у средини своје, које се и овдје граничи с бесмислицом: „да ли је ово [...] проузроковала управа, односно њена покретачка сила (*причина*), управа чију тајну не можемо схватити (*постућ*), управа која управља природом и човеком и која је за нас тајна, загонетка коју не можемо разумети” (Младеновић 2005: 157).

2.6. Уз Бошковићево тумачење [види т. 2.1] треба додати двије напомене.

(1) П р в а напомена. Бошковић је у тумачењу синтагме *причина управа* имао једног свог претходника, Лабуда Гојнића: „***Мислим, да је причина придјев, а долази од ‘причинити се’, а не да је то руска ријеч и значи узрок; тако исто држим, да је овдје управа именица, а не придјев” (Гојнић 1892: 67 (нап.)). У складу са оваквим граматичким објашњењем, Гојнић стихове 2294–2295. тумачи („Даље други дио ст. 2294–95. разумијем”): „**Да ли има над овим** (т. ј. жив[отом] људ[ским] и њег[овом] судбином и у опште), **каква управа, или нам се привиђа, причињава** (причина управа***), **као да је има, коју (управу) ми не можемо докучити, испитати**” (Гојнић 1892: 67).

(2) Д р у г а напомена. Бошковићево тумачење је имало и своју претходну усмену верзију, коју цитира Вукић М. Мићовић: „Коментатори Горског вијенца не слажу се ни у објашњењу ове речи [*причина* – Р. М.], нарочито у изразу: *причина управа*. Тако професор Р. Бошковић (приватно саопштење) мисли да је *причина* ж. р. од придева *причинӣ*, *ā*, *ō*, (као *йстинӣ* од именице *истина*) јер у околини Цетиња (у некадашњој Катунској нахији) постоји реч *причина* им [...] (глагол *причинити се* – *привиђати се*) и придев *причини*, па би *причинӣ* *управа* значило *привидна управа*, управа која нам се само привиђа, причињава, а чију тајну не можемо сазнати” (Мићовић 1961: 26). Бошковић, видјели смо, реконструираше краткоузлазни акценат: *причинӣ* [види т. 2.1].

2.7. Девето тумачење синтагме *причина управа* које смо у критичком издању *Горског вијенца* издвојили образложио је Владо Драшковић: „облик *причина* је у датој синтагми посесивни генитив именице *причин* (= привид). При том би именицу *управа*, у оквиру њеног ширег семантичког потенцијала, требало схватити у значењу *моћ, сила, закон*. Тако би стих у ствари значио: *да ли је ово закон привида* [Онако као што се каже *закон гравитације, закон чистог разума*; или за синоним *сила*: сила земљине теже], који управља (влада) светом и људском судбином, а чију тајну не можемо докучити. А то би несумњиво било сасвим у складу с песниковим погледом који је он више пута исказао о загонетности света и људског живота [...]. Што се тиче антепонирања посесивног генитива, излишно је напомињати колико је оно често код Његоша” (Драшковић 1992: 187 (текст у квадратној загради аутор је навео у фусноти)).

Мада не објашњава облик *причина*, изгледа да је од оваквог тумачења полазио Ђукић (1941: 170): „А да ли је ово удешено по неком закону чију тајну не можемо схватити, или је, можда, и то што видимо обмана, привиђење?”, па би се он могао сматрати претечом Влада Драшковића у тумачењу анализираног „тамног мјеста”.

2.8. Од свих девет тумачења 224. стиха, односно синтагме *причина управа* у њему, шест спада – у историју питања, а актуелна су само два, оно које је засновао Лабуд Гојнић [види т. 2.6.(1)], а лингвистички га образложио Радосав Бошковић [види т. 2.1], и оно које је образложио Владо Драшковић [види т. 2.7].

Од два конкурентна тумачења почетну благу предност има Драшковићево: именица *причин* карактерише живи говор, и данас, а препозиција адноминалног генитива (по терминологији коментатора: антепонирање посесивног генитива) сасвим је обична за Његошев пјеснички језик. Семантички Бошковићево тумачење (‘је ли ово поредак који се само нама причињава, привиђа као такав, а можда није такав’), односно Гојнићево (‘да ли има над овим каква управа, или нам се привиђа, причињава као да је има, коју ми не можемо докучити, испитати’), дјелује увјерљивије од Драшковићевог (‘да ли је ово закон привида чију тајну не можемо докучити’), па се тиме почетна предност неутралише. Драшковићево тумачење остављамо као алтернативно, а Бошковићево као основно највише зато што га је образлагао и Лабуд Гојнић у вијеку Његошевом, па се може претпоставити да он придјев *причинӣ* није реконструисао, као Бошковић, него да га је имао у своме живом језичком осјећању. У једном детаљу Гојнићево лингвистичко објашњење мора се прецизирати: придјев *причинӣ* не долази непосредно од *причинити се* (уп. Гојнић 1892: 67 (нап.)), него је изведен од именице, по нашем мишљењу од именице *причин*, а његов творбени формант је данас нулти а у даљој историјској перспективи материјално изражени суфикс -ъ < *-ōs, којим су се градили квалитативно-посесивни придјеви (овдје у значењу ‘који има причин’). Наравно, придјев *причинӣ* је могао бити направљен и од морфолошке варијанте *причина*, и могао је бити

изведен суфиксом *-ѣтъ* који се у току историјског развјетка изгубио, као што је то претпоставио Радосав Бошковић [види т. 2.1].

НАПОМЕНЕ.

1. Потпуности ради, навешћемо и преостала тумачења синтагме *причина управа*, од којих два одбацујемо (прво и осмо) – јер сâмб постојање придјева (ж.р.) *ўправâ 'прâвâ' искључујемо: он не одговара законитостима српске (и словенске) творбе ријечи, а два (четврто и пето) – јер би на генитив плурала у *Горском вијенцу* указивала графија *-ахъ* (осим примјера у којима је дошло до плурализације генитива дуала и генитива сингулара), а у анализираном стиху, у обје ријечи, посвједочен је несумњиво наставак *-а* (у првој: номинатива сингулара женског рода придјева *прѣчинѣ* или генитива сингулара именице *прѣчинѣ*, у другој: номинатива сингулара именице *ўправа*). Наравно, та тумачења имају и друге фалинке.

Прво тумачење синтагме *причина управа* изнио је Свет[ислав] Вуловић (1886: 39 (претходно у: *Самоуправа*, Београд, 27. јула 1886, I, бр. 73, 1)): „’причина управа’ = прави узрок”, а од тог тумачења су полазили (само у првом издању) Милан Решетар (1890: 202): „узимљем [...] да је у ст. 2294. владика рекао *управа* мјесто *прâва* [прâвâ – Р. М.]”; „јесу ли оне [судбина цијеле земље и судбина човјечанства на њој – Р. М.] прави узрок свим ’лудијем премјенама’ што бивају на свијету а ми га не можемо докучити?”, Антун Барац (1947: 191–192): „Da li je to [...] pravi uzrok, kome ne možemo proniknuti tajnu?” и Ђуза Радовић (1947: 226): „Je li sve ono stvarni smisao života (je li ovo stvarna uzročnost životnih pojava), чију тајну не можемо прозрети?” објашњавајући и именицу *причина*: „(по руск.) филозоф. термин: узрочност, каузалитет; узрок”.

Осмо тумачење синтагме *причина управа* једно је од алтернативних објашњења која наводи Вукић М. Мићовић у чланку *О тумачењу неких речи и израза у Горском вијенцу*: „Најзад, ако би се узело да је *причина* наша реч која означава привидност, причињавање (што Решетар оспорава), а која се, према Р. Бошковићу, говори у том значењу [...], онда бисмо имали: / Je ли ово причина прâва [прâвâ – Р. М.]? (права привидност), односно је ли ово право причињавање, чију тајну не можемо сазнати? што би се добро слагало с наредним стиховима: Je л’ истина е ово овако, ал’ нас очи сопствене варају?” (Мићовић 1961: 27).

Четврто тумачење синтагме *причина управа* изнио је, у критици седмог Решетаревог издања, Сима Пандуровић (1920: 1698): „Питање је, дакле, да ли је све ово (цео живот) влада оних узрока (причина) у чији смисао, или чију тајну, не можемо проникнути?”. Не позивајући се на Пандуровића, скоро пола вијека касније ово тумачење је образлагао као своје Данило Радојевић (1967: 431): „[...] игуман Стефан пита: *да ли је ово управа непознатих узрока*,

тј. да ли је 'управа' посљедица нама непознатих појава. Из овога произлази да је 'причина' именица у генитиву множине женскога рода, а не придјев, како каже Латковић, што значи да овоме никако не може бити узрок управа него да непознати узроци сачињавају ту непознату управу".

Пето тумачење синтагме *причина управа* понудио је, у посебној расправи коју је објавио као брошуру, Милан Тасић (1945: 12): „је ли ово тј. да ли ова чуда и парадокси имају за узрок тајну управу, тј. тајну управљања Свевишњег, коју ми не можемо никад дознати; и је ли ово све што видимо тако као што га видимо или је само привид-обмана". Облик *причина* аутор (на стр. 10) посматра као руску ријеч у значењу „узрок”.

2. То што С[тефан Митров] Љубиша (1868/2017: 117) не коментарише стих **Jeli ovo pričina uprava** (код њега је то 2296. стих), а уз стих **Jel' istina e ovo ovako**, везује коментар: **Jeli istina da je sve što vidimo ovako, ili je optična prijevара.** (Љубиша 1868/2017: 117 (нап. 3)), свједочи, по нашем мишљењу, да је млађем Његошевом савременику стих био јасан, али не знамо да ли је облик *причина* читао као Лабуд Гојнић и Радосав Бошковић (ж.р. *причинѝ*) или као Владо Драшковић (ген. *причина*). (Рачунамо да је и он прихватио књижевни изговор, с пренесеном акцентуацијом.)

ФРАГМЕНТ 3. Из *ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА* У ВУКОВ *РЈЕЧНИК*?

3.0. Поставивши питање већ у наслову *Je ли Вук у Рјечник уносио речи из Горскога вијенца?* (Бошковић 1964а: 20–26; Бошковић 1978: 255–260; Бошковић 2015 II: 27–32) Радосав Бошковић на њега одговара у другом дијелу чланка. У првом дијелу је историја питања, а она се своди на двије позиције: Андра Гавриловић је сматрао „да Вук у свој Рјечник није уносио ни народне ни ненародне речи из Горскога вијенца”, док Видо Латковић полази од тезе да је Вук, поред многих описа вјеровања и обичаја и многих топонима, могао директно узети из Његошевог спјева и многе ријечи и многа значења ријечи (стр. 20).

У трећем дијелу чланка Бошковић поставља начелно питање: „да ли је Вук уопште узимао речи из штампаних књига?”, и на њега одговара позитивно позивајући се на Караџићево писмо Срезњевском од 18. X 1852. у којем Вук каже да ни из каквих књига, „ни из нашијех ни из кршћанскијех”, тј. ни из српских православних ни из католичких, није смио узети ни једне ријечи за коју није знао или могао дознати да се она заиста у народу говори (стр. 26).

А на почетку другог, централног дијела чланка Бошковић указује да би се у наслову постављено питање могло подијелити на два питања: 1) је ли Вук уопште узимао ишта из *Горскога вијенца*, као из штампане књиге, и 2) шта је

и колико је узимао из њега (ако је узимао), али да ће се он ограничити „само на прво од њих, или тачније – само на то да укажем на неколико примера из Вукова Рјечника који би, по моме мишљењу, могли говорити у прилог Латковићеве тезе; само на то ћу се ограничити овај пут” (стр. 21).

На разложена питања Бошковић се више није враћао, али је и у овом овако ограниченом предмету чланка показао беспрекорну методологију лингвистичких и уопште хуманистичких истраживања.

Од шест примјера које Бошковић наводи и подробно разматра, последњи је негативан, али за тему веома инструктиван [види т. 3.1], прва два су, по њему, несумњива [види т. 3.2], остали су „мање несумњиви од њих, али доста несумњиви – уз њих” [види т. 3.3], с тим што ћемо посебно размотрити трећи примјер, из *Тужбалице сестре Батрићеве*, који је „доста несумњив” у смислу могућег преузимања из *Горског вијенца*, али је било дискутабилно да ли је њиме Вук направио грешку – или у смислу да је ријеч погрешно семантизовао, или у смислу да је преузео Његошев русизам [види т. 3.4]. Па пођимо овим, мало измијењеним редом. (Примјере ћемо наводити према нашем основном издању, у ширем контексту.)

3.1. Наш први, а Бошковићев последњи, ш е с т и п р и м ј е р, јесте облик *јавје* из 2332. стиха:

Штò је човјек, а мòрā бит човјек:
тварца једна те је Земља вара,
а за њега, вјидї, није Земља.
Је ли јавје од сна смућеније?
[ГВ 2329–2332].

По Бошковићу, он „је, можда, најинструктивнији” (стр. 25). Њега нема у *Српском рјечнику*, али се Вук интересовао за варијанту *јавље*, а Врчевић му у писму од 26. II 1850. саопштава: „*јавље* нијесам нигђе чуо, али јесам: нема му трага ни *јавја*, или: нема му нигђе *стрва* ни *јавја*”. Ријеч *јавље* је за Бошковића инструктивна, између осталог, „што показује да је Вук уколико је евентуално узимао речи и примере из Горскога вијенца чинио то с великом опрезношћу и након темељнога проверавања”. Ми бисмо додали: да је потврђена фонетска варијанта *јавље*, њу би Вук укључио, а није хтио у *Рјечник* укључивати сáму варијанту с дијалекатском промјеном *в.џ > вј*.

3.2. За два прва примјера ми бисмо рекли: Вук је два Његошева окационализма грешком укључио у свој *Рјечник*, Бошковић је то, на свој начин, рекао, без помињања грешке, само за други.

(1) Бошковићев први примјер (стр. 21), придјев *кѣмски* у изразу *кѣмска потурица*, Вук је илустровао са два примјера; један је из 376. стиха *Горског вијенца*:

„Какво Влаше, крмска потурице?
 Ђе издајник бољи од витеза? [...]”
 [ГВ 376–377],

уз замјену деминутива-пејоратива (и његовог атрибута) нормалним обликом: *Какав Влах*, а други је заправо стих из *Огледала србског*: Нека бјежи крмска потурица [ОС LIX: 122] (Бошковић, Латковић 1951: 482). Бошковићев суприређивач пете књиге *Цјелокупних дјела*, Видо Латковић, у „Биљешци” на крају књиге не помиње пјесму *Освета Јакше капетана* као Његошеву (стр. 510). А она, и по језику, јесте Његошева, и ми зато придјев *крмски*, у обје потврде, третирамо као Његошев творбени окационализам.

(2) Други примјер (стр. 22): посесив (по ранијој терминологији: присвојни придјев, који ми пишемо с великим словом) *Ўскрсов*, посвједочен је у облику акузатива плурала средњег рода у 860. стиху *Горског вијенца*:

нџ ломите мунар и цамију
 па бадњаке сѣбскѣ налагајте
 и шарајте Ўскрсовѣ јаја,
 чѣснѣ двоје постѣ да постите,
 за остало – како вам је драго!
 [ГВ 858–862].

Биљешку о овом Његошевем облику Бошковић овако закључује: „тешко да је [Његош – Р. М.] тај придев могао наћи у народном језику, да он није његова кованица”.

3.3. Прелазимо на примјере који су, уз претходна два несумњива, „доста несумњиви”. Један, Бошковићев трећи примјер, у којем је било спорно да ли је то Његошев русизам, издвојили смо у наредну рубрику [види т. 3.4], остала су два.

(1) Бошковићев четврти примјер (стр. 23–24) тиче се другог полустиха 247. стиха (*љџдскѣ ништѣвило*) – и придјевско-именичке синтагме и именице у њеном саставу:

Гордо лежи велики војвода [...]
 кѣ мѣлопрѣд што гордо иџаше
 к свѣтѣм гробу бесмртног живота
 презирући људско ништѣвило
 и плетење безумне скупштине.
 [ГВ 239, 245–248].

Из врло прецизне аргументације Бошковићеве издвајамо двије позиције: 1° „колико је мени познато, та је реч у народном језику много обичнија у конкретном значењу – ништачовек, рђа, него у апстрактном значењу – ништѣвност” (стр. 23); 2° сам израз *љџдскѣ ништѣвило* је „по својој појмовној страни више Његошев и његошевски, мање народни и народски” (стр. 24). То што

ријеч *ништáвило* употребљавају неки писци, не противрјечи Бошковићевом тумачењу: они су ријеч „могли узети из Вукова Рјечника или од Његоша”. Другим ријечима а савременом терминологијом речено – Његош је проширио семантичко поље и валентност именице која се и у народу користи, а Вук то није запазио.

(2) Пети примјер (стр. 24–25) тиче се израза *прòклѣтá гòмила* из 295. стиха Његошева спјева, за који је и Латковић мислио да га је Вук узео из *Горског вијенца* (додаје Бошковић у фусноти):

Ї ймају разлог Црногорци
на нас дићи прòклѣтѹ гомилу:
[ГВ 294–295].

Суптилном анализом Бошковић доказује да стих представља елиптичну конструкцију, коју треба „*лексички* овако развезати: *дићи* = узети (и бацити камење) *на нас* (и направити на нашим лешевима) *проклету гомилу* (= гомилу камења)” – и њу је Вук, додајемо, само из замјеничког првог лица множине и инфинитива превео у замјеничко треће лице једнине мушког рода и перфекат, и из стиха у прозу.

3.4. Бошковићев трећи примјер (стр. 22–23) јесте радни глаголски придјев *улетио* на почетку *Тужбалице сестре Батрићеве*, који ћемо навести према нашем основном издању у контексту синтаксичког периода од седам стихова с пријевом (у нашим издањима *Тужбалица* има и своју унутрашњу нумерацију стихова):

Куда си ми улетио,
мој сòколе,
од дивнога јата твога
brate рáно,
да л нѣвјернѣ нѣ знá Турке
(Бог их клео!)
ѣ һѣ тебе преварити,
дйвнá главо,
мој свијете изгубљени,
сунце брата,
моје ране без пребола,
рано љута,
моје очи извађене,
очни виде?
[ГВ 1913 (1) – 1919 (7)].

У критичком издању прозодијска реконструкција се даје у квадратној загради, а уз наведене стихове везују се сљедеће текстолошке напомене у фуснотама (изостављамо позивање на тачке „Текстологије Горског вијенца”, монографије у прилогу критичког издања):

- 1913–1963 Тужбалица сестре Батрићеве, у дванаестерцу [...]
 1913 *улетџио* – радни гл. прид. у аблативном зн. 'одлетио' (није рус.) [...]
 1914 *рџано* – прил. у зн. 'прерано, премлад' [...]
 1915 (нџ) *зна* – 3.л. јд. аориста 'не знаде', а не 3.л. јд. презента (нџ) *знџ* [...]
 1916 џ – везн. у зн. 'да' [...]; (џ) *ћџ* – 3.л. мн. пом. гл. са изоставље-
 ним субјектом [они], а не 3.л. јд. (џ) *ћџ* са изостављеним
 субјектом [он] [...]; *дџвнџ* – обл. одр.в. (а не неодр.в. *дџвна*)
 [...]

О значењу 1913. стиха *Горског вијенца*, односно о облику *улетџио* у првом стиху *Тужбалице сестре Батрићеве*, писали смо у посебном раду (Маројевић 2001: 353–366), који је потом укључен у критичко издање (Маројевић 2005: 380–395), с подробном историјом питања. Облик *улетџио* тумачен је семантички на два, а лексички – на три начина. До трећег Банашевићевог, у издањима *Горског вијенца* облик није тумачен или се његово значење давало узгредно. Прво тумачење, Бошковићево, полази од тога да је *улетџио* Његошев русизам у значењу 'одлетио', што су без резерве прихватили М. Стевановић у својој првој монографији и С. Томовић [види т. (1)]. Од Бошковићевог тумачења су полазили М. Стевановић у својој другој монографији [види т. (2)] и Д. Ћупић [види т. (3)], али уз навођење неких података који иду у прилог трећем тумачењу. Друго је тумачење Банашевићево: оно полази од тога да спорни глаголски придјев има значење 'летјењем ући', као и у савременом књижевном језику, и да није русизам [види т. (4)]. Треће тумачење, које ми образлажемо, заснива се на потврђености облика *улетџио* у значењу 'одлетио' у црногорским тужбалицама Његошева времена као фолклорном жанру и на потврђености облика *улећџела* у значењу 'одлетјела' у Његошевом језику – у *Лучи микрокозма*, што несумњиво свједочи да аблативно *улетџио* у *Тужбалици сестре Батрићеве* – није русизам [види т. (5)].

(1) Прво тумачење првог стиха *Тужбалице сестре Батрићеве* засновао је Радосав Бошковић, а он полази од тога да глаголски облик *улетџио* има значење 'одлетио' и да је то Његошев русизам, који је Вук грешком укључио у друго издање *Српског рјечника*.

У чланку *Је ли Вук у Рјечник уносио речи из Горскога вијенца?* Бошковић пише: „Вук има у другом издању свога Рјечника глагол *улетјети* – с два значења: једно је од њих *hineinfliegen*, дакле стварно *улетети*, а друго *davonfliegen*, дакле стварно *одлетети*. Уз прво значење Вук није ставио никакву ознаку: значи, сматрао га је за опште значење тога глагола у нашем језику, уз друго значење ставио је ознаку 'у Црној Гори': значи, сматрао га је за покрајинско значење тога глагола у нашем језику. / Оно прво значење је

сасвим на своме месту; оно друго значење је сасвим на туђем месту. Одакле Вуку оно? / Ја мислим да га је узео из Горскога вијенца; из почетка тужбалице, који гласи: *Куда си ми улетио*, мој соколе, / од дивнога јата твога, брате рано? / Овде је 'добри Омир задремао': он је у свој Рјечник унео Његошев русизам. Његош је, наиме, глагол *улетјети* = одлетети узео из руског језика: у руском *улетѣть* значи одлетети. / За такву претпоставку говоре сви разлози. За њу говори, прво, територијални моменат: мени, на пример, није познато да се негде у Црној Гори *улетјети* употребљава и у значењу *одлетети*. Напротив: колико ја знам, онамо се *полетјети* употребљава и у значењу полетети и у значењу *одлетети*; као што се *повести* употребљава и у значењу повести и у значењу *одвести*; и као што се *понијети* употребљава и у значењу понети и у значењу *однети*. / Друго. За такву претпоставку говори речничка ситуација: а) с једне стране факат што у Ивековићеву Рјечнику нема ниједног примера из народних песама за *улетјети* у значењу *одлетети*; ниједног примера; и б) с друге стране факат што томе значењу нема потврде ни у речничкој грађи САН (осим из речника). / Иначе – стоји факат да префикс у може имати у нашем језику аблативно значење, и то баш у примерима из црногорских народних песама (исп. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 466–467*). То стоји" (стр. 22–23; Бошковић има у виду први том Стевановићеве граматике, из 1964. године).

У свом *Коментару Горског вијенца*, који је објављен без текста спјева, Бошковићево тумачење 1913. стиха без резерве прихвата Слободан Томовић (1986: 265): „[...]пријекор, гдје си пошао? 'Улетио' је повезано с 'мој соколе'. Соко лети, одлијеће, у овом случају одлази тамо гдје му није мјесто. Пријекор је овдје у складу с темом епске пјесме 'Батрић Перовић'. Радосав Бошковић је утврдио да је ово русизам који значи *одлетјети*". У коментару уз 1914. стих Томовић (1986: 266) између осталог каже: „Мисао се надовезује на претходни стих: одвојио си се од јата соколова – Црногораца. У епским народним пјесмама, као и у тужбалицама, Црногорци се често упоређују са соколовима, као смјели, храбри ратници”.

У монографији *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*, у њеном првом издању, Михаило Стевановић (1976: 110) прихвата тумачење Радосава Бошковића: „Ми се с Бошковићем у потпуности слажемо да се овај глагол тако не употребљава у говорима црногорским, већ га је Његош, инспирисан његовим руским значењем, у Горском вијенцу употребио у аблативном значењу. И додајемо томе да се у овоме значењу ни другде у нашем језику нигде не употребљава, иако има низ других глагола с префиксом у који су по пореклу своме овога значења”.

(2) У другом, проширеном издању монографије, под измијењеним насловом *О језику Горског вијенца*, Стевановић (1990: 171) остаје при свом ранијем

тумачењу, али своју негацију ограничава на црногорске говоре, изоставља оно „другде у нашем језику”: „Ја се с Бошковићем овде у свим појединостима слажем. Слажем се и с њим и с Банашевићем да је [ријечи *улетјети* у значењу ’одлетјети’ – Р. М.] нигде у говорима црногорским нема”. Али износи и два момента која би указивала на могућност друкчијег тумачења облика, који би ишли у прилог нашем, тј. трећем тумачењу. Прво је претпоставка да је глагол *улетјети* у значењу ’одлетјети’ пјесник могао употријебити по аналогији с глаголима *убјећи*, *унијети* и сл. „И то ништа не би било у супротности са природом нашег језика, ни да је до те појаве дошло спонтано, у стваралачком процесу, као што није ни ако се песник за њу инспирисао, широком оваквом употребом дотичног глагола у руском језику, како се то, свакако с правом, претпоставља” (Стевановић 1990: 171–172). А друго је податак да је глагол у наведеном значењу „у књижевности после Његоша употребљен у једној песми романтичарског српског песника Ј. Сундечића [Јован Сундечић, *Изабране пјесме*, Загреб, 1889], одакле наводимо стихове:

Она има доста соколова,
ка што ваља лову привикнутих,
да им утва *улетјела* не би...

из којих свако јасно може закључити да *улетјела* значи *одлетјела*, односно *умакла*, *одбегла*, тј. „*летећи*” (Стевановић 1990: 172).

Стевановић, међутим, не извлачи никакав закључак из овог драгоцјеног примјера на који је, последице много трагања, наишао. А он несумњиво свједочи да код Сундечића радни глаголски придјев *улетјела* није русизам, као што није ни облик *улећела* у *Лучи микрокозма* [види даље т. (5)], па ни облик *улетио* у *Горском вијенцу*.

(3) У чланку *Да ли је глагол „улетјети” код Његоша русизам* Драго Ћупић полази од тога да глаголски облик у првом стиху *Тужбалице сестре Батрићеве* у *Горском вијенцу* јесте русизам, као што су га тумачили Бошковић и Стевановић: „Све је у реду, то је један од русизама међу многима код Његоша [вар. од многобројних русизама које налазимо у Његошевом дјелу, особито у *Горском вијенцу* и *Лучи микрокозма*]” (Ћупић 1982: 139; цит. и варијанту наводимо по Ћупић 1988: 205). За Бошковићево мишљење да је Вук за лексему *улетјети* друго значење, тј. значење ’одлетјети’, узео из Његошевог спјева Ћупић у часопису каже: „И ја сматрам да је то тако” (Ћупић 1982: 139); у књизи прецизира: „И ја сматрам да је тако, тј. да је Вук ову ријеч узео из *Горског вијенца*” (Ћупић 1988: 206).

У наставку чланка аутор покушава да помоћу аналогије своје полазно становиште, тј. Бошковићево тумачење, доведе у питање или да га бар релативизује. А као аналогија му служи глагол *унијети*, који има аблативно значење ’однијети (на сигурно мјесто), спасити’ не само у народној пјесми него и у

живом говору старијих Ћупићевих савременика, становника Загарача. Ћупић сматра „да нема разлога не прихватити аналогију према *унијети* за глагол *улетјети* у значењу 'одлетјети', иако непосредан примјер налазимо само код Његоша” (цит. по Ћупић 1988: 209). Ћупићев закључак гласи: „глагол *улетјети* у наведеним Његошевим стиховима не мора бити русизам, сасвим је могуће да је значење овог глагола 'одлетјети' Његош нашао у говору своје околине или, пак, у народном усменом стваралаштву те околине” (Ћупић 1982: 141; цит. по Ћупић 1988: 209). У резимеу на руском језику, који налазимо само у првој публикацији, аутор каже (преводимо): да ли је овај глагол у народном говору старе Црне Горе русизам – то је друго питање, о томе се овдје не говори (Ћупић 1982: 141).

Аналогија коју Ћупић наводи не може се сматрати аргументом: то што глагол *унијети* у народној поезији и у црногорским говорима има значење 'однијети' и 'одвести' (у оба значења са нијансом 'спасити'), није доказ да аблативно значење има и глагол *улетјети*. Ова чињеница само проширује број глагола са префиксом у- који имају аблативно значење. Већи значај има интерпретација облика *улетио* из *Тужбалице сестре Батрићеве* информатора Рада Мијајлова Ћупића и више старијих људи из Загарача, по којој глагол значи 'одлећет, поћ, нестат' (Ћупић 1982: 140; Ћупић 1988: 208). Глагол *поћ(у)* у Црној Гори има не само значење 'поћи, кренути' него и значење 'отићи', као што је то за друге глаголе кретања објаснио Р. Бошковић [види горе т. (1)].

Алтернативно тумачење могло је превагнути да се Драго Ћупић могао позвати на *Речник говора Загарача*, који је касније саставио и објавио са сином Жељком. У њему је евидентиран и глагол *улећѐм*¹ < *vъletĕti, који се наводи као прво значење 'улетјети', и глагол *улећѐм*^{II} < *uletĕti, који се илуструје са два примјера и наводи као друго значење '(заст. и емоционално) одлетјети, отићи' истог глагола (Ћупићи 1997: 518, s. v. *улећѐт*).

(4) Друго тумачење полази од тога да глаголски облик *улетио* има и значење 'улетио', да то није Његошев русизам, и да га је Вук погрешно схватио. Ову, друкчију семантизацију глаголског облика *улетио* образлаже, почев од свог трећег издања *Горског вијенца*, Никола Банашевић (1983: 409–410). Он наводи Бошковићево тумачење, признаје да доиста у *Горском вијенцу* има доста русизама, а онда каже: „Међутим, ово би био јединствен случај да у *Горском вијенцу*, и то баш у тужбалици сестре Батрићеве, једна чиста [чисто – Р. М.] народна реч, и то глагол, добије, под утицајем руског језика, неко сасвим друкчије значење. За мене, у првом стиху тужбалице глагол *улетио* има опште, право народно значење, а не оно, погрешно, које му је Вук у свом *Рјечнику* дао. Како објаснити тај Вуков промашај? Припремајући друго издање *Рјечника*, он је имао у виду прва два стиха тужбалице, и она су га навела да глаголу *улетјети* да оно погрешно значење *одлетети*. Међутим, за правилно

разумевање та два стиха тужбалице, треба имати у виду и два следећа стиха [...]; Батрић заправо није одлетео него је управо улетео у клопку међу неверне Турке који су га преварили. Овом значењу не смета предлог *од* у синтагми *од дивнога јата твога*, јер би неки други предлог, као *из*, песнички био неприкладан” (Банашевић 1983: 410 (исправили смо штампарску грешку која није исправљена ни у наредним издањима)). Своју другу допуну коментару (1983: 411) Банашевић закључује овим ријечима: „млади Батрић Перовић неопрезно је улетео у крвничке руке неверног Османа Ћоровића и од њега на свиреп начин био смакнут”.

Да у *Горском вијенцу* није посвједочен глагол *улећети*¹ 'улетјети' (< *vъletěti) могу се навести лингвистички докази – зато што са њим не би могли да буду употријебљени ни замјенички прилог *куда* (аргумент 1^о), ни предлошко-падежна веза *од дивнога јата свога* (аргумент 2^о).

Аргумент 1^о: употребљавајући упитни прилог *куда: куда си ми улетио?* (= гдје си ми то одлетио?), сестра Батрићева је мислила 'гдје си ми то (тако рано) одлетио', тј. зашто си ми (тако рано) 'у смрт одлетио', што потврђују паралелна мјеста у тужбалици коју је забиљежио М. Медаковић, а и тумачење Његошевих стихова које даје Т. Ђукић [види даље т. 5)], а не гдје си ми то „улетео у клопку”, „неопрезно улетео у крвничке руке неверног Османа Ћоровића”, како тумачи Банашевић, односно „у које (крвничко) место, у какву крвничку средину” си ми одлетио, како је и прије и послје Банашевића смисао прилога објашњавао Стевановић (1976: 109; 1990: 170). То је једно.

Друго, с глаголом *улећети*¹ 'улетјети' (< *vъletěti), од којег полази Банашевић, прилог *куда* би могао имати само значење 'којим путем, којим правцем', а пошто то значење контекст искључује, мора се одбацити и Банашевићево идентификовање глаголске лексеме. С глаголом *улећети*¹ 'улетјети' у акузативном значењу могла би да дођу питања формулисана прилогом *гдје*, архаизмом *камо* или предлошко-падежном везом у *шта*.

Аргумент 2^о: одговарајући на питање да ли је синтагма *од дивнога јата твога* „одредба глагола *одлетети* (у тексту Вијенца *улетети*), која казује одакле, из које средине је одлетео, од кога се одвојио, или је пак атрибутска одредба именице *соко* (*соко од дивног јата*)”, Стевановић (1976: 110–11) каже: „Наше тумачење оба стиха у целини упућује на прву функцију. И ти стихови, јасно, невезаним слогом казани, по нашем мишљењу, значили би: *камо си ми, брате, тако рано одлетео од свога дивнога јата*”.

(5) Треће тумачење је наше: ми полазимо од тога да у *Горском вијенцу* није посвједочен глагол *улећети*¹ 'улетјети' (< *vъletěti), него радни глаголски пријдев (стари партицип на *-лъ*) његовог хомонима, глагола *улећети*^{II} 'одлетјети' (< *uletěti), и да тај глагол није русизам, него је био одлика и Његошевог идиолекта (аргумент 1^о), и фолклорног жанра тужбалица (аргумент 2^о).

Аргумент 1^о: да радни глаголски придјев *улећела* у 274. стиху *Луче микрокозма*:

да опширну видим колијевку
у којој се вјечност одњихала,
из које је у крила удрила,
у бескрајни простор улећела,
[ЛМ 271–274 (1 71–74)]

има аблативно значење 'одлетјела', потврђује нам контекст: из колијевке у којој се одњихала, тј. из творењем освештаног храма, вјечност је у бескрајни простор одлетјела. Питање на које би одговор био у *бескрајни простор* формулисало би се помоћу прилога *куда* (је одлетјела?), као што је формулисано и у првом стиху *Тужбалице сестре Батрићеве*, а циљ кретања одређен као *бескрајни простор* не допушта, семантички, глагол са значењем 'улетјети'.

Аргумент 2^о: у једној од тужбалица које у књизи *Живот и обичаји Црногораца* наводи Милорад Медаковић (1860: 59–60), а које су Његошевој најближе и временски и просторно, посвједочен је двапут облик *улетіо* у значењу 'одлетио':

Но си тамо улетіо,
Мой неборе! [...]
Но си тамо улетіо,
Сив соколе!

а то је већ крунски доказ не само за аблативно значење него и за народни карактер глаголског облика у првом стиху Његошеве *Тужбалице сестре Батрићеве*. (О вокативу *неборе* види потврде и Маретићево тумачење у *Рјечнику ЈАЗУ*, VII, 797–798.)

Посебно треба истаћи да синтагма *тамо улетіо* на оба мјеста у цитираним одломцима тужбалице значи 'у смрт одлетио'. И у *Тужбалици сестре Батрићеве* синтагма *куда улетіо* има то значење – 'гдје си то (тј. тамо, у смрт) одлетио', као што га је схватао Трифун Ђукић (1941: 166): „тек што је развио своја млада крила, а тако је рано одлетео у смрт...”

Да закључимо. Пошто се јунаци метафорички именују соколовима, у тужбалицама се користи облик *улетіо* у значењу '(у смрт) одлетио', тј. умро. Реченица *Куда си ми рано улетіо?* не значи само 'гдје си ми тако рано одлетио?' него има и нијансу значења 'зашто си ми тако млад умро?'

(6) У *Речнику Његошева језика* стиховима 1913–1914 *Горског вијенца* илустрјује се четврто значење глагола **улећети**: „(исп. цркв.-рус. улетѣтъ) заст. *одлетети*” (Стевановић и др. 1983 II: 434). Лексикографска интерпретација је двоструко нетачна: 1^о *улећети*^{II} 'одлетјети' није ни русизам, ни црквено-славенизам, него (с аспекта савременог језика) српски дијалекатски архаизам;

2° глаголи *улећету*^I 'улетјети' (< **vъletěti*), којему припадају прва три значења одреднице, и *улећету*^{II} 'одлетјети' (< **uletěti*), који је као четврто значење њима прикључен, лексички су хомоними, па их је требало приказати као посебне лексичке јединице. Поред тога, глагол *улећету*^{II} 'одлетјети' требало је илустровати и стихом 274. (74. стихом пјесне I) *Луче микрокозма* [види горе т. (5)], који свједочи да глагол с аблативним значењем Његош није користио као фолклорни архаизам, него га је имао и у своме живом идиолекту.

(7) У постхумно објављеној књизи *Живот и обичаји народа српскога* (1867), на крају одјелка „Смрт”, Вук Караџић каже: „На свршетку овога народног нарицања додаћу још из *Горскога вијенца* владике Црногорскога П. П. Њ. нарицање сестре Батрићеве за братом. Ја не ћу рећи да је ово сестра Батрићева или друга каква Црногорка све овако сложила или намјестила, али се за цијело може казати да овдје нема ни једне ријечи коју покајнице у Црној Гори нијесу говориле. Камо срећа да сви наши списатељи сва дјела своја, барем кад пишу о народнијем стварима, овако пишу народнијем духом и језиком! Онда би се и њихове умотворине по свијету хвалиле и славиле као народне што се хвале и славе. Ево тога нарицања: [...]”, па у цјелини наводи Његошеву *Тужбалицу сестре Батрићеве* (Караџић 1972 XVII: 275–278). Формулација „овдје нема ни једне ријечи коју покајнице у Црној Гори нијесу говориле” односи се свакако и на радни глаголски придјев *улетуио*, што је Вук сигурно знао и у вријеме припреме другог издања *Српског рјечника*, а поготову пошто је у међувремену објављена књига сличног наслова *Живот и обичаји Црногораца* (1860) Милорада Медаковића, у којој је тај облик у аблативном значењу био потврђен у два стиха народне тужбалице.

(8) Радосав Бошковић је, видјели смо, оцијенио Вуков текстолошки поступак ријечима: „Овде је 'добри Омир задремао': он је у свој Рјечник унео Његошев русизам” [види горе т. (1)]. Наведени крилати израз Бошковић парафразира у наслову чланка *И добри Даничић неки пут задрема*. А у самом том чланку је она класична Бошковићева оцјена: „Нико није ћарио ко је Вука исправљао (што се аутентичности грађе тиче). Па ни Даничић, који је у конкретном случају показао да није увек био упућен у дијалекатске каприце и да је понекад прелазео – за љубав лингвистичке норме – границе дозвољенога” (Бошковић 1976: 333; Бошковић 1978: 471; Бошковић 2015 II: 9). Ми бисмо данас могли поновити (и парафразирати) обје максиме нашег компаративисте. Прву: и добри Бошковић неки пут задријема: он није узео у обзир да је тужбалица сва саткана од народног духа, сва формулисана од фолклорне грађе, па је и претпоставка о русизму била неоснована. И другу: нико није ћарио ко је Вука исправљао (што се аутентичности грађе тиче). Па ни Бошковић, који је у конкретном случају покушао да „исправи” Вука, оптуживши га да је не само узео ријеч из *Горског вијенца* него и да је у свој Рјечник унио Његошев русизам. *Горски вијенац* је Вуку могао послужити само као повод да провјери

постојање анализиране лексичко-семантичке јединице у црногорским говори-ма, али му је такав повод могла дати и *Луча микрокозма* прије *Горског вијенца* [види горе т. (5)]. Вук је, међутим, наведену ријеч могао чути и у Црној Гори, и од самих тужбалица, као што ју је чуо (и записао) Милорад Медаковић. Није ућарио, наравно, ни Банашевић што је Вука оптужио, ни мање ни више – него да није разумио значење облика *улетио у Тужбалици сестре Батрићеве!* А разумио га није – Банашевић.

POST SCRIPTUM

4.0. Видјели смо да је Бошковић свео своју интертекстуалну тему на релацији Вук – Његош на прво од два могућа питања, па је и њега ограничио на неколико примјера из Вукова *Српског рјечника* и размотрио их је више с методолошког егземпларног становишта [види т. 3.0]. У овоме додатку ми ћемо, са истог становишта, показати могућност примјене Бошковићеве мето-дологије на Вукове *Пословице*.

4.1. Уз стих: Удри врага, не остав му трага [ГВ 301] у критичком издању *Горског вијенца* (Маројевић 2005: 54) везује се сљедећа текстолошка напомена: „*трага* – ген. јд. им. *траг* у зн. 'потомство'; *не оставити трага* (коме) – изр. у зн. 'потпуно затријети (кога)', 'уништити и (чије) потомство', тј. не оставити му никакве изданке (сљедбенике); Вук је у свој примјерак 'Српских народних пословица' накнадно додао: **Да од врага не остаје трага** (кад ко хоће да побије и жене и дјецу од каке породице, за коју се мисли да је зла) [Карацић 1965/1987 IX: 364]”.

Потпуно је сигурно да је ову пословицу (у широком Вуковом значењу паремија и других сродних фразеолошких жанрова) наш фолклориста хтио да укључи у неко ново издање *Српских народних пословица* – и да је и њену форму, укључујући и структуру десетерца коју је мало модификовао, преузео из *Горског вијенца*. Сасвим је могуће да је наведени Његошев стих већ постао крилатема у идиолекту Црногораца и да је то могло заварати доброга Вука па је помислио да тако народ изворно говори.

4.2. Уз стих: да пџс пџсу дџвијек кажује [ГВ 355] у критичком издању *Горског вијенца* (Маројевић 2005: 58) везује се сљедећа текстолошка напомена: „(ном.) *пџс*, (дат.) *пџсу* – обл. им. *пџс* у зн. 'генерација'; *дџвијек* – прил. [...]; ст. преузео Вук као народну заклетву (са штампарском грешком која се први пут овдје исправља): **Тако се од мене приказаније не учинило да пас пџу [пџс пџсу – Р. М.] казује!** [Карацић 1849: 310]”.

Овај примјер се разликује од претходног. Народни израз *да пас пџу казује/кажује* који повезује стих и пословицу сигурно је Вук провјерио и добио

могући контекст у којем се он реализује, али је *Горски вијенац* за ту Вукову претрагу био инспирација.

Један од најближих Караџићевих сарадника, поменути Вук(о) Врчевић (1971: 108–109) наводи ријечи једног Црмничанина чијег је брата убила нехотице жена: „[...] и на моју кућу постале појва клетва, да нас свијет по прсту и по грдили казује и да пас пасу за нашу бруку прича”¹.

4.3. Уз стих: *нека стојји за ўклин народу*. [ГВ 2613] у критичком издању *Горског вијенца* (Маројевић 2005: 203) везује се следећа текстолошка напомена: „*нека* (стџји) – имп. рјечца с поб. краткоузл. акц. [...]; *стџји* – 3.л. јд. презента пл. *стџјати* (а не *стџјати*) у зн. ’налазити се’, ’трајати’, овдје: ’остати’; фраз.: *стџјати за ўклин* ’остати да служи за клетвено дистанцирање од нечијег владања или поступка’ [...]; код Вука народна заклетва (са штампарском грешком која се први пут овдје исправља): **Тако се од мене свијет не уклањао** [уклињао – Р. М.]! [Караџић 1849: 310]”.

Однос Вукове заклетве и Његошевог идиома веома је удаљен, али се идиом може замијенити глаголом *уклињати се*, као што је именица *свијет* експресивнија и више је у фолклорном духу од синонима *народ*. Другим ријечима, иако је структура двају израза толико удаљена, и у овом сегменту *Горски вијенац* је Вуку, могуће, послужио као инспирација!

4.4. Да је Вук из *Горског вијенца* преузимао грађу за своје *Пословице* потврђује и 823. стих Његошевог спјева, из реплике војводе Милије, коју наводимо према нашем новом основном издању (Маројевић 2021а: 234):

Тешкѣ пѹшкѣ, ѿгђе л’ ѿ [у] кѡга:
кѡ је носиш, Бѡг т’ и брѡтскѡ, Станко?
[ГВ 822–823].

Уз 823. стих у критичком издању *Горског вијенца* (Маројевић 2005: 85) везује се следећа текстолошка напомена (у којој ћемо Вукову пословицу навести у цијелости): „*Бѡг ти и брѡтскѡ* – дифтоншки степен контр. двају *и* у сандхију, десемантизован изр. у првобитном зн. ’уз божију и братску помоћ [је носио]’ [...]; према изр. је Вукова пословица: **Бог ти и братска!** Кад ко што моли кога, и да речемо да се овђе мисли братска *љубав*; али на другијем мјестима говори се овако у женскоме роду а не може се казати за што, н. п. обријала главу на *хајдучку*, – Стани, Митре, *гора* би! [Караџић 1849: 19]”.

Максиму Радосава Бошковића [види т. 3.4.(8)] никако не треба скраћивати и сводити на њен први дио: „*нико није ћарио ко је Вука исправљао...*”, обавезно треба наводити њен други дио којим се она прецизира: „...што се аутентичности грађе тиче”. Сам Бошковић је нека Вукова објашњења оправ-

¹ Знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира.

дано оспорио. Тако и у нашем случају: аутентични израз *Бог ти и братска Вук* је тачно навео, а нису ћарили коментатори и лексикографи од Латковића, у бројним издањима *Горског вијенца*, до Стевановића, у двијема монографијама и *Речнику Његошева језика*, који су Вука „исправљали”: *Бог ти братска* (изостављали су *везник и*). Филолошко објашњење Вуково, напротив, треба исправити: наведени израз никако није молба „кад ко што моли кога, и да речемо да се овђе мисли братска љубав”, па ни заклетва „тако ти бога и братске љубави (како носиш тако тешку пушку)”, како Вуково тумачење уобичује Ђуза Радовић. Загонетни израз, с аспекта фразеолошких жанрова, јесте благо слово, као и у основној лексичко-семантичкој варијанти фразеологизма *Бог ти помогао* (види подробије у Маројевић 2021в).

НАПОМЕНА.

Под истим овим, али латиничким насловом објавио је пригодни и прегледни чланак Аднан Чиргић, али чланак с тезом: он жели да подупре идеју о постојању црногорског језика, па куди оно што треба да хвали, а уздиже оно што је спорно. С једне стране, он мисли да је Стевановићев и Бошковићев једнотомни *Речник* (он користи треће издање) „platio danak ondašnjoj serbokroatistici – snogorske su riječi tretirane kao pokrajinske ili dijalektalne“ и сматра да је необично „i što su riječi u njemu akcentovane u skladu sa standardnom srpskohrvatskom akcentuacijom“ (Чиргић 2013: 216). Он, с друге стране, сматра „da Bošković nije sumnjao u to da je Njegošev akcenat bio njeгуškoga, odnosno cetinjskoga tipa“ (Чиргић 2013: 217), што индиректно закључује на основу ове оцјене српскога лингвисте: „Лако је могуће, према томе, да је Његош изговарао *челѿковā* (*сабља*) и *челѿковē* (*споне*) и да тај придев није уопште његова кованица, него црта народног језика. А за *ускрсов* – не би се могло рећи ни једно ни друго: Његош је могао изговарати само *ускр̑сов*, и тешко да је тај придев могао наћи у народном језику, да он није његова кованица“ (Бошковић 1978: 257). – Сам Чиргић је у говору данашњих Његуша налазио појединачне примјере узлазних акцената, још више их је чуо његов претходник Војислав Никчевић само што у Загребу није научио и да их обиљежава; у Његошевом дјетињству говор Његуша је несумњиво био херцеговачког типа, с четвороакценатским прозодијским системом, што је будући владика, послвије краћег боравка на Цетињу, притврдио три године учећи у Топлој и још три године са својим пјесничким учитељем Симеоном Милутиновићем Сарајлијом. Другим ријечима, цетињски говор није му могао покварити прозодију. Од свих Његошевих савременика чије текстове имамо посвједочене у рукописима и издањима, по језику је Његошу био најближи његов врсник Вук(о) Врчевић, рођен у Рисну 1811. године.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић 1950:** Н. Банашевић, О издавању Луче микрокозма: С тумачењем неких стихова, *Наш језик*, нова серија, Београд, I/5–6, 191–207.
- Банашевић 1973:** П. П. Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић, Београд: Српска књижевна задруга.
- Банашевић 1983:** П. П. Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Треће издање, Београд: Српска књижевна задруга.
- Барац 1947:** Р. Р. Нјегош, *Gorski vijenac*. U spomen stogodišnjice prvog izdanja. [Priredio: Antun Barac], Zagreb: Matica hrvatska.
- Бошковић 1964а:** Р. Бошковић, Је ли Вук у Рјечник уносио речи из Горскога вијенца?, *Наш језик*, нова серија, Београд, XIV/1, 20–26. [Прештампано у: Бошковић 1978: 255–260; Бошковић 2015 II: 27–32].
- Бошковић 1964б:** Р. Б[ошковић], Око два стиха из Горскога вијенца, *Наш језик*, нова серија, Београд, XIV/2–3, 159–161. [Прештампано у: Бошковић 1978: 265–267; Бошковић 2015 II: 33–35].
- Бошковић 1976:** Радосав Бошковић, И добри Даничић неки пут задрема, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд, XLII, 333–335. [Прештампано у: Бошковић 1978: 471–473; Бошковић 2015 II: 9–11].
- Бошковић 1978:** Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Бошковић 2015 I:** Радосав Бошковић, *Изабрана дјела*. Том I: *Структура словенских језика. Узајамни односи*. Приредио Бранислав Остојић, Подгорица: ЦИД.
- Бошковић 2015 II:** Радосав Бошковић, *Изабрана дјела*. Том II. *Чланци и расправе*. Приредио Бранислав Остојић, Подгорица: ЦИД.
- Бошковић, Латковић 1951:** Петар Петровић Његош, *Огледало српско*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешку написао Видо Латковић], Београд: Просвета. (Џјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 5).
- Бошковић, Латковић 1952:** Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић], Београд:

Просвета. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3). [Прво издање].

Бошковић, Латковић 1957: Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић], Београд: Просвета. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3). [Додатни тираж првог издања].

Бошковић и др. 1953: Петар Петровић Његош, *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст *Пјесама, Прозе и Пријевода* приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић. Текст *Луче микрокозма* приредили за штампу Никола Банашевић и Радосав Бошковић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме, Прозу и Пријевод* написао Радован Лалић. Биљешку уз *Лучу микрокозма* написао Никола Банашевић. Објашњења уз *Лучу микрокозма* написао Вуко Павићевић], Београд: Просвета. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).

Бошковић и др. 1967: Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић, Видо Латковић. Белешке и објашњења написао Видо Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Никола Банашевић, Радосав Бошковић. Белешку написао Никола Банашевић. Објашњења написао Вуко Павићевић], Београд: Просвета – Цетиње: Обод – Сарајево: Свјетлост. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 3).

Бошковић и др. 1974: Петар П Петровић Његош, *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић, Видо Латковић. Белешке и објашњења написао Видо Латковић]. *Луча микрокозма*. [Текст приредили за штампу Никола Банашевић, Радосав Бошковић. Белешку написао Никола Банашевић. Објашњења написао Вуко Павићевић], Београд: Просвета – Цетиње: Обод. (Целокупна дела Петра П Петровића Његоша. III изд. Књ. 3).

Врчевић 1871: *Ogranci za istoriju Crne Gore / napisao Vuk Vrčević*. – Dubrovnik. Zabavnik Štionice dubrovačke za godinu 1870. Uredio J. B. [на корици додато: III. теџај]. U Dubrovniku: nakladom i tijeskom [на корици: tiskom] Dragutina Pretnera, 1871, 97–129.

Вуловић 1886: [Свет. Вуловић], *Његушев „Горски вијенац” у немачком преводу*: Прештампано из „Самоуправе”. Београд. [Претходно објављено у: *Самоуправа*, Београд, 18. јуна 1886, I, бр. 40, 1–2; 19. јуна 1886, I, бр. 41, 1–2; 20. јуна 1886, I, бр. 42, 1–3; 22. јуна 1886, I,

бр. 43, 1–2; 17. јула 1886, I, бр. 64, 2–3; 19. јула 1886, I, бр. 66, 1; 20. јула 1886, I, бр. 67, 1; 22. јула 1886, I, бр. 69, 1; 24. јула 1886, I, бр. 71, 1; 27. јула 1886, I, бр. 73, 1–2].

- Вушовић 2004:** Данило Вушовић, *О Његошевем језику*. Приредио [и предговор *Научно дјело Данила Вушовића* написао] Драго Ћупић, Подгорица: Октоих: 177–215 („Горски вијенац”: Коментар. Из рукописне заоставштине Данила Вушовића).
- ГВ:** Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац* [у: Маројевић 2005: 35–222 (критичко издање); Маројевић 2021а: 161–268 (основно издање); акценатско издање је у рукопису].
- Гојнић 1892:** Још који приложак ка коментару „Г. Вијенца”. Од Лабуда Гојнића, *Побратимство*, Београд, март 1892, I/3, 65–69 (свршетак у: *Побратимство*, Београд, април 1892, I/4, 56–63).
- Драгићевић 1959:** Петар Петровић-Његош, *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар], Титоград: Графички завод.
- Драшковић 1992:** Владо Драшковић, Значење једне синтагме из „Горског вијенца” (стих 2294: *причина управа*), *Анали Филолошког факултета*, Београд, 1988 (1992), XIX, 185–189.
- Ђукић 1941:** П. П. Његош, *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића, Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток.
- Ђукић 1944:** П. П. Његош, *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. [Друго издање], Београд: Издавачко и прометно а. д. Југоисток.
- Калезић 1994:** Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*. [Приредио Крсто Миловановић. Коментарисао Димитрије Калезић], Никшић: Унирекс – Београд: Народно дело.
- Караџић 1836:** *Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић. На Цетињу: У Народној Штампарији.
- Караџић 1849:** *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић. У Бечу: У штампарији Јерменског манастира.
- Караџић 1852:** *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу: У штампарији Јерменског манастира. [Репринт:] Београд: Нолит, 1977.

- Караџић 1965/1987 IX:** Сабрана дела Вука Караџића. Књ. IX. *Српске народне пословице*. Приредио Мирослав Пантић, Београд: Просвета, [1965, фототипски: 1987].
- Караџић 1972 XVII:** Сабрана дела Вука Караџића. Књ. XVII. *Етнографски списи*. Приредио Мил. С. Филиповић. Београд: Просвета.
- Ковачевић 1940:** *Горски вијенац*. Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша владике црногорскога. [Приредио Божидар Ковачевић], Београд: Луча, библиотека Задруге професорскога друштва.
- Латковић 1948:** П. П. Његош, *Горски вијенац*. Предговор Радована Зоговића. [Текст приредио за штампу Видо Латковић], Београд.
- Љубиша 1868/2017:** *Gorski vijenac*. Historički događaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. Izdala o svom trošku Matica Dalmatinska, U Zadru: Tiskom Narodnoga Lista. [Fototipско izdanje. Budva: Muzeji i galerije Budve – Cetinje: Nacionalna biblioteka Crne Gore „Đurđe Crnojević”, 2017].
- Маројевић 2001:** Радмило Маројевић, Значење 1913. стиха Горског вијенца: (облик *улетио* у првом стиху Тужбалице сестре Батрићеве), *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, XLIX/3, 353–366. [И посебан отисак].
- Маројевић 2002:** Радмило Маројевић, Михаило Стевановић као његошолог. (Фрагменти 1–5), *Живот и дјело академика Михаила Стевановића*. Радови са научног скупа: Подгорица, 16. и 17. маја 2002, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 153–172.
- Маројевић 2005:** Петар II Петровић-Његош, *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2018:** Радмило Н. Маројевић, Љубомир Дурковић-Јакшић као његошолог. (Увод. Фрагменти 1–3), у: *Др Љубомир Дурковић Јакшић – живот и научно стваралаштво*. Зборник радова са библиографијом, Никшић: Институт за српску културу, 11–24.
- Маројевић 2019:** Радмило Н. Маројевић, Павле Поповић као његошолог. (Увод. Фрагменти 1–3), *Научни састанак слависта у Укуове дане* (Београд, 13–15. IX 2018), 48/2, Београд, 31–43.
- Маројевић 2020:** Радмило Н. Маројевић, Лазо М. Костић као његошолог: Фрагмент 1. Ка критичком издању Горског вијенца, у: *Лазо М. Костић: наука, идентитет, родољубље*. Београд: Институт за

европске студије – Никшић: Институт за српску културу, 11–33, 176–177.

- Маројевић 2021а:** Петар II Петровић-Његош, *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћепан Мали. Ноћ скупља вијека*. Основно издање. Ортографија и ортоегија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД.
- Маројевић 2021б:** Радмило Н. Маројевић, Реконструкција самогласника у критичком издању Његошевог спјева *Шћепан Мали: (Хетеровокалски дифтонзи)*, *Наш језик* (нова серија), LI/1, Београд, 1–31.
- Маројевић 2021в:** Радмило Н. Маројевић, Дијалог војводе Милије и војводе Станка (Тумачење стихова 822–825 *Горског вијенца*), *Књижевност и језик*, LXVIII/2, Београд, 247–264.
- Медаковић 1860:** *Живот и обичаји Црногораца*. Написао В[ойвода] М[илорад] Г. Медаковић. У Новом Саду, 1860. [Милорад Г. Медаковић. *Живот и обичаји Црногораца*. Репринт издања из 1860. године. Београд, 2001. (подаци на корицама)].
- Мићовић 1961:** В. М. Мићовић, О тумачењу неких речи и израза у Горском Вијенцу, *Наш језик*, нова серија, XI/1–2, Београд, 16–29.
- Младеновић 1996:** Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић, Цетиње: Обод.
- Младеновић 1998:** Александар Младеновић, Прилози тумачењу неких стихова и места у „Горском вијенцу”, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XLIV/1–3 (за 1996), 105–120.
- Младеновић 2002:** Александар Младеновић, Један прилог значењу 2425. стиха у „Горском вијенцу”, *Династија Петровић Његош*: Том III. Радови са међународног научног скупа: Подгорица, 29. октобар – 1. новембар 2001, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.
- Младеновић 2005:** Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књ. II).
- Павићевић и др. 1947:** *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. [Редактор издања Видо Латковић. Објашњења саставио Вуко Павићевић, а рјечник Јован Вукчевић], Цетиње: Издање Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца.

- Пандуровић 1920:** С. Пандуровић, [Критика издања: Решетар 1920], *Мисао*, Београд, 16. новембра 1920, IV/4 (22), 1693–1700.
- Петронијевић 1908а:** О филозофији у „Горском Вијенцу”. Од Др. Бранислава Петронијевића. [Друго поглавље], *Летопис Матице српске*, Нови Сад, LXXIV/248 [2], 71–90. (Увод и прво поглавље објављени су у св. 247 [1], 25–47, а треће у св. 249 [3], 15–31).
- Петронијевић 1908б:** *Филозофија у „Горском Вијенцу”*. Од Др. Бранислава Петронијевића, Нови Сад.
- Петронијевић 1920:** *Филозофија у „Горском Вијенцу”*. Од др. Бранислава Петронијевића. Друго, поправљено издање, Београд.
- Петронијевић 1924:** *Филозофија у „Горском Вијенцу” и „Лучи микроkozма”*. Од др. Бранислава Петронијевића. Треће, допуњено издање, Београд.
- Радовић 1947:** Владимир Поповић, *Његош и наше вријеме*. П. Петровић Његош, *Горски вијенац*. 1847–1947. Ђуза Радовић, Редакција и Коментар, Загреб: Просвјета.
- Радојевић 1967:** Данило Радојевић, Тумачење неких мјеста из Његошевог „Горског вијенца”, *Стварање*, XXII/4, Титоград, 426–435.
- Решетар 1890:** *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар, У Загребу: Штампала „Дионичка тискара”.
- Решетар 1892:** *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара], У Биограду: Штампано у државној штампарији Краљевине Србије.
- Решетар 1920:** *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Седмо издање с коментаром Милана Решетара, У Биограду: Издање С. Б. Цвијановића.
- Решетар 1940:** *Горски вијенац* владике црногорскога Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара, Београд: Државна штампарија.
- Стевановић 1976:** Михаило Стевановић, *Језичка тумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Стевановић 1990:** Михаило Стевановић, *О језику Горског вијенца*, Београд: Српска академија наука и уметности, Научна књига.
- Стевановић, Бошковић 1954:** *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић],

Београд: Просвета. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6). [Прво издање].

- Стевановић, Бошковић 1957:** *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић], Београд: Просвета. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6). (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6). [Додатни тираж првог издања].
- Стевановић, Бошковић 1967:** *Речник уз Целокупна дела Петра Петровића Његоша*. [Саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић уз сарадњу Радована Лалића], Београд: Просвета – Цетиње: Обод – Сарајево: Свјетлост. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 7).
- Стевановић, Бошковић 1974:** *Речник уз Целокупна дела Петра II Петровића Његоша*. [Саставили Михаило Стевановић (од А до О) и Радосав Бошковић (од О до Ш) уз сарадњу Радована Лалића], Београд: Просвета – Цетиње: Обод. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. III изд. Књ. 7).
- Стевановић и др. 1983 II:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. II, Београд: Српска књижевна задруга и др.
- Тасић 1945:** Милан Тасић, *Горски вијенац и његови коментатори: Тумачење најтежег места у Горском вијенцу*, Београд.
- Томовић 1986:** Слободан Томовић, *Коментар Горског вијенца*, Никшић: Универзитетска ријеч – Београд: Партизанска књига.
- Ђупић 1982:** Drago Ćurčić, Da li je glagol *uletjeti* kod Njegoša rusizam, *Književni jezik*, XI/3, Sarajevo, 139–141. [Прештампано у: Ђупић 1988: 205–209].
- Ђупић 1988:** Драго Ђупић, *Лингвистички огледи о Вуку и Његошу*, Београд: Научна књига.
- Ђупићи 1997:** Драго Ђупић – Желько Ђупић, *Речник говора Загараца*, Београд (Српски дијалектолошки зборник. Књ. XLIV).
- Чиргић 2013:** Adnan Ćirgić, *Radosav Bošković kao njegošolog*, Matica, Podgorica, jesen 2013, 209–220.
- Ушаков 1939 III:** *Толковий словарь русского языка*. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. III, Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.

РАДОСАВ БОШКОВИЧ – ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ТВОРЧЕСТВА
НЕГОША (ВВЕДЕНИЕ. ЭТЮДЫ 1–3)

Резюме

В настоящей работе рассматриваются комментарии стихов поэмы «Горный венец» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша, обоснованные палеославистом и дериватологом Радосавом Бошковичем: „гроб се његов пропа на та’ свијет” [ГВ 2425] и „је ли ово причина управа” [ГВ 2294], а также вопрос о том, заимствовал ли Вук Стефанович Караджич во втором издании «Сербского словаря» слова и словосочетания из негошевской поэмы.

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош, поэма «Горный венец», Вук Стефанович Караджич, «Сербский словарь».

Радмило Н. Мароевич